

Visuaalse pädevuse komponentide tunnetamine filmitegijate seas

Romet Toomas Tiitsaar

Töö eesmärgiks oli uurida erialases hariduses omandatud visuaalse pädevuse (*visual literacy*) komponentide tajumist; kuidas on võimalik filmitegemise oskusi arendada; milline roll on loomulikult andekusel või tunnetusel võrreldes visuaalse pädevusega ning mis on filmitegija jaoks tema loomingu oluline. Täpsemalt uurisin, kuidas filmikunsti eriala üliõpilased ning juba tegutsevad filmitegijad tajuvad visuaalset pädevust. Uurimisküsimustega selgitasin erialase hariduse vajadust filmitegemises ja intuitsivsuse rolli. Teoreetiliste lähtekohade ja empiirilise materjali põhjal püstitasin kolm uurimisküsimust.

- Kuidas filmitegijad tajuvad visuaalset pädevust?
- Milliseid visuaalse pädevuse komponente peavad filmitegijad intuitsivseteks pädevusteks ja milliste puhul näevad õppimise vajadust?
- Milline on erialase hariduse tajutud mõju filmitegijate seas?

Töö teoreetilised lähtekohad

Töö peamiseks alusmõisteks on visuaalne pädevus, mis koosneb nii intuitsivsetest kui ka õpitavatest osadest. Intuitsivsed osad on inimese iseloomujooned ja isiklikud omadused, samuti väärtused, suhtumised, põhimõtted ja minapilt.¹ Nende alla kuuluvad ka inimese kogemused ja mälestused. Samas aga võivad mõned intuitsivsed osad, nagu väärtused ja suhtumised, muutuda ja areneda õppimise käigus. Õpitavad oskused on võime ära tunda, tõlgendada ja rakendada erinevate visuaalsete vormide kindlat süntaksi ja semantikat.²

Tuginedes autoritele nagu Debes,³ Avgerinou⁴ ja Burkhardt jt,⁵ defineerisin visuaalse pädevuse mõiste järgmiselt: visuaalne pädevus hõlmab kultuuriliselt oluliste piltide, objektide ja nähtavate tegevuste mõistmist, loomist ja kasutamist. See koosneb nii intuitsivsetest kui ka õpitavatest omadustest, mida on võimalik arendada ning mille edendamiseks on vaja huvi ja välist abi, nagu näiteks juhendamist ja õpetamist.

Töös kombineerisin Mülleri visuaalse pädevuse tsükli,⁶ Avgerinou⁷ ja Burkhardti jt⁸ visuaalse

Artikli aluseks on 2020. a juunis Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud bakalaureusetöö (juh Eleri Lõhmus, Halliki Harro-Loit). Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67750>.

1 Vikram Singh Chouhan, Sandeep Srivastava. Understanding Competencies and Competency Modeling — A Literature Survey. — IOSR Journal of Business and Management, 2014, Vol. 16, nr 1, lk 16. <https://www.semanticscholar.org/paper/Understanding-Competencies-and-Competency-Modeling-Chouhan-Srivastava/f9e4f17ce671b53a33d3da74e3bfl2d85f540715>.

2 Peter Felten. Visual Literacy. — Change: The Magazine of Higher Learning, 2008, Vol. 40, nr 6, lk 61. https://www.researchgate.net/publication/288350687_Visual_Literacy.

3 Vt Roberts A. Braden. Twenty-Five Years of Visual Literacy Research. Annual Conference of the International Visual Literacy Association. New York, 13.–17.10.1993. Rochester, NY. https://archive.org/details/ERIC_ED370602.

4 Maria D. Avgerinou. Re-Viewing Visual Literacy in the „Bain d'Images“ Era. — TechTrends: Linking Research and Practice to Improve Learning, 2009, Vol. 53, nr 2, lk 30.

5 Gina Burkhardt, Margaret Monsour, Gil Valdez, Cathy Gunn, Matt Dawson, Cheryl Lemke, Crystal Martin. Literacy in the Digital Age. (enGauge: 21st Century Skills.) Naperville, Illinois: NCREL & Metiri Group, 2003, lk 24. <http://www.ncrel.org/engauge>.

6 Marion G. Müller. Visual Competence: A New Paradigm for Studying Visuals in the Social Sciences? — Visual Studies, 2008, Vol. 23, nr 2, lk 103. https://www.researchgate.net/publication/232839830_Visual_competence_A_new_paradigm_for_studying_visuals_in_the_social_sciences.

7 Avgerinou, 2009.

8 Burkhardt jt, 2003.

pädevuse kategooriad, Tuckeri ja Cofsky⁹ pädevuse komponendid ja filminarratiivi loome ning filmi-produktsiooni teooria, et koostada enda töö jaoks lihtsustatud ja kitsam pädevuste jaotus, mis sobib just filmitegijate jaoks. Eristasin järgmisi audiovisuaalse loo jutustamise pädevuse komponente:

- teadmised visuaali loomise teooriast — teadmised audiovisuaalsest maailmast ja filminduse teooriast ning oskus neid kasutada;
- visuaalide mõistmine ja tõlgendamine — visuaalse sisu äratundmine, oskus seda tõlgendada ja teadmine, millistest elementidest see koosneb;
- teatavad isiklikud omadused ja iseloomujooned — omadused, mis loovad eeldused või takistused audiovisuaalse loo loomiseks;
- väärtused ja motiivid, suhtumised ja põhimõtted, minapilt, emotsioonid ja soovid;
- juhtimis- ja suhtlusoskused — oskus juhtida, organiseerida ja motiveerida inimesi ning nendega arusaadavalt suhelda;
- arusaadava narratiivi loomine — suutlikkus luua oma sihtrühmale vastavat ja kergesti mõistetatavat sõnumit;
- narratiivi tehnilise teostuse mõistmine ja selle kriitiline hindamine — visuaalse loome tehniliste aspektide mõistmine, suutlikkus sügavalt analüüsida ja kriitiliselt hinnata sõnumit, teadlikkus sõnumi kultuurilisest, poliitilisest ja individuaalsest taustast;
- isikupärase visuaalse narratiivi loomine — suutlikkus luua isikupärase ja originaalset visuaalset sisu, kasutades eelnevaid komponente.

Valim ja meetod

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks küsitlesin viit Tallinna Ülikooli Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituudi (BFM) filmikunsti eriala tudengit ning kolme juba töötavat režissööri, kes on lõpetanud BFM-i ja teinud täispikki mängu- või dokumentaalfilme. BFM-i filmikunstitudengeid intervjuueerisin just sellepärast, et see on Eesti ainuke kõrgkool, kus on võimalik õppida filmikunsti ja audiovisuaalset meediat. Uuringus keskendusin põhiliselt režii erialale, sest see on filmitegemise protsessis juhtiv. Lisaks BFM-i tudengitele intervjuueerisin juba aastaid töötavaid

režissööre, kes saavad hinnata BFM-ist saadud hariduse vajalikkust.

Uurimismeetodiks olid semistruktureeritud intervjuud, mis andsid võimaluse paremini avada režii valdkonna tudengite ja juba tegutsevate režissööride erialaseid arusaamasid ja hinnanguid, kogemusi ja tööharjumusi, samuti väärtusi filmitegemise osas. Intervjuude analüüsimisel kombineerisin kvalitatiivset sisuanalüüsi ja diskursuseanalüüsi.

Peamised tulemused

Valimis olnud üliõpilastele ja tegutsevatele filmitegijatele on oluline oskus luua visuaalidega selge ja arusaadav narratiiv. Lugu on intervjuueeritavate jaoks kõige olulisem, olles põhjuseks, miks üldse audiovisuaalset narratiivi luua. Lugu peab vaatajas esile kutsuma emotsiooni ja pakkuma tõlgendusvõimalusi. Ehkki samas tõesid vastajad, et kõik inimesed ei pruugi lugu ühtemoodi mõista. Tudengite jutust on võimalik mõista, et narratiivi sõnum või põhimõte hoiab filmi koos ning annab visuaalidele mõtte.

Üliõpilaste sõnul on filmi narratiivi kõrval sama oluline visuaal. Tudengid rääkisid, et visuaal on see, mis eristab audiovisuaalset kunsti kõikidest teistest kunstidest. Ilma tugeva visuaalita võiks mõtted lihtsalt üles kirjutada ning filme polekski vaja teha.

Juba tegutsevate filmitegijate sõnul on visuaal kõige olulisem filmielement ning tähtis on mõista, kas lugu on võimalik jutustada ka ilma visuaalita. Siin tulevad esile sellised audiovisuaalse loo jutustamise pädevuse komponendid nagu teadmised visuaali loomise teooriast. Filmitegijad ei suru audiovisuaalse narratiivi raamidesse lugu, mida on otstarbekam jutustada teisi väljendusvahendeid kasutades. Nad suudavad eristada narratiive, mis nõuavad filmivisuaale, ja narratiive, mis võivad töötada paremini näiteks kuuldemängus või raamatuna.

Kõik intervjuueeritavad rääkisid filmitegemise juures mingisugusest kindlast intuiitiivsest tunnetusest, mis aitab neil filme teha. Üks üliõpilane (Ü1) rääkis intuitsioonist ja alateadvusest, mingist tunde, mis aitab filmi teha.

Intuiitiivsus ei ole seejuures mitte lihtsalt „müstiline“ tunne, mis suunab filmitegemist, vaid on teadmiste ja oskuste kogu, mida ta suudab intuiitiivselt kasutada. Intervjuueeritav lisas, et enamasti tasuvad kõik tunde pealt tehtud riskikohad end ära. Samas

⁹ Vt Chouhan, Srivastava, 2014.

ta ei täpsustanud, kas tunnetuse õppimine nullist on võimalik. Kui tunnetus on filmitegijal olemas, siis on see tema sõnul kindlasti arendatav. Ta lisas, et mida rohkem teadmisi filmitegija saab, seda tugevamaks tema tunnetus/intuiitsus muutub.

Aga teine üliõpilane (Ü2) uskus, et tunnetust ei saa õppida. See on kõikidel olemas — küsimus on vaid selles, kas inimene oskab seda kasutada või mitte. Ü2 jutust võib aru saada nii, et filmitegemist ja selle tunnetust ei ole võimalik õpetada, aga seda saab korrigeerida. Inimesel endal peab olema soov seda õppida ja endas arendada. Inimene saab endas arendada teadmisi ja oskusi, kuid lõpptulemusena on oluline tahe tööd teha. Samalaadi arusaamad olid ka teistel intervjuueeritavatel. Nende arvates saab filmitegemist õppida, aga seda tervikuna selgeks õpetada ei saa, kuigi kõiki elemente eraldi saab õpetada ja õppida küll. F1 sõnade kohaselt ei piisa hea kaadri komponeerimisel ainult filminduse baasharidusest, vaid seal on veel midagi intuiitsuset.

Juba tegutsevate filmitegijate sõnul on võimalik õppida filmitegemisest ükskõik mida — dramaturgiat, valgustamist, näitejuhtimist. Ü2 sõnulgi saab tudeng õppida tehnikaid, mis õpetavad, kuidas filmi teha. See loob eeldused arusaadava narratiivi loomiseks, selle tehnilise teostuse mõistmiseks ja kriitiliseks hindamiseks.

Filmitegemise juures on väga olulised ka juhtimis- ja suhtlemisoskused ning neidki on võimalik õppida. Kõik intervjuueeritavad kirjeldasid filmitegemist kui väga kollektiivset kunsti. Ühe filmitegija (F1) räägitust võib järeldada, et suhtlemis- ja juhtimisoskuse poolest nõrk filmitegija ei pruugi visuaalsest pädevusest hoolimata head filmi teha. F1 lisab, et juhtimisoskus on üks põhilisemaid asju, mida filmikoolis õpetatakse. Paljud intervjuueeritavad kirjeldavad režissööri eelkõige loomingulise juhina ning nende arvates on kommunikatsioon ülitähtis, sest enamik filmi vigu on tulnud liiga vähesest suhtlusest.

Kõigil intervjuueeritud üliõpilastel puudus enne ülikooli astumist otsene kokkupuude filmidega, kuigi nad olid loomingulised inimesed juba varem. See tähendab, et nad õppisid filmitegemise oskused selgeks koolis.

Mida täpsemalt on neile andnud filmikool ja kuidas? Kõigi üliõpilaste sõnul on põhiline filmikunstihariduse pluss see, et see toob nad kokku inimestega, kes samuti tahavad teha filmi, mis loobki töötamiseks motiveeriva keskkonna. Nad rääkisid,

et filmikool on andnud neile võimaluse asju praktiliselt läbi teha, õppida filmitegemise tehnikaid, ajalugu, loonud tugivõrgustiku ning viinud kokku inimestega, kes käivad üle maailma õpetamas. Intervjuueeritavate jutust selgus, et filmikool annab motiveeriva ja turvalise keskkonna, kus algajal filmitegijal on võimalik õppida baasteadmisi ja samas eksperimenteerida.

Juba tegutsevad filmitegijad rääkisid üliõpilastega sarnast juttu. Nende jaoks pole filmikooli haridus töös otseselt oluline, aga BFM on andnud loomingulised partnerid terveks eluks ning võimaluse teha järjest või korraga palju filme, mis annab õige suhtumise töösse. F3 sõnul õpib filmitegija filmikoolis teiste inimestega koostööd tegema ja filmi tehnilist poolt tundma, samuti annab filmikool intensiivse keskkonna ning loob õpilase ja õpetaja vahelise usaldusliku suhte. Ta täpsustas, et kogu tehnilist poolt võib tänapäeval õppida iseiseisvalt raamatutest või internetist, aga BFM annab noorele mentori, kes on valmis teda suunama ning loob turvalise õpiruumi, kus tudengil on võimalik eksida ja oma vigadest õppida.

Filmitegijate arvates võib filmikool tudengitele ka halvasti mõjuda. F1 kardab, et kui noorele filmitegijale antakse liiga varakult liiga palju vastuseid, mitte ei julgustata küsimusi esitama, siis talt võidakse võtta ära ajend ise mõelda. Selle tulemusel võib filmitegijas kaduda loovus. Seega võib osa intervjuueeritavate arvates filmikool mõjuda pärssivalt oskusele luua isikupärast sisu. F2 sõnul võib probleemiks muutuda see, kui õpetaja ja õpilase vahel ei kujune head suhet, mistõttu võib tekkida tudengil trots või ebakindlus ja tema anne jääb ripakile.

Järeldused

Visuaalselt pädevad inimesed on väljendusrikkad, innovaatilised visuaalsed mõtlejad, teadlikud disainerid ja loojad.¹⁰ See selgus ka minu tehtud intervjuudest — filmitegijad tunnetasid visuaalset pädevust põhiliselt visuaalides ja narratiivis. Suurem osa intervjuueeritavatest uskus, et ilma loo või sõnumita puudub mõte filmi teha. Filmiga peaks üritatama kõige paremal viisil loo sõnumit edasi anda. Filmitegemisel puudub mõte, kui ei suudeta teha loole vastavat visuaali, sest muidu võiks juba mõnda teist meediumit kasutada. Filmis visuaalis peaks peituma mingi tähendus, mida vaataja lahti

¹⁰ Burkhardt jt 2003.

mõtestab. Lisaks võib heale visuaalile kaasa aidata või seda rikkuda muusika ja heli kasutamine.

Väga keeruline on sõnadesse panna ja omavalhel ühildada loomeprotsessi, mis koosneb loomise tunnetuslikust kogemusest ja vajadusest tõlkida see teistele arusaadavasse keelde.¹¹ See ilmnas ka intervjuudest. Kõik intervjuueeritavad leidsid, et filmitegemise juures eksisteerib mingit tüüpi loomulik andekus või tunnetus, kuid nad mõtestasid seda erinevalt. Intervjuude põhjal võib siiski öelda, et tunnetus on kindlasti arendatav. Saab oletada, et intuiitsus või nii-öelda tunde pealt filmide tegemine võib tähendada kooli, elu või töötamise ajal õpitud oskusi ja teadmisi, niihästi spetsiifilisi, mis seonduvad filmiga ja visuaalse pädevusega, kui ka üldisi. Kooskõlas inimese iseloomu, isiklike omaduste, väärtuste ja motiividega loovad need lõpuks tunnetuse/intuiitsuse, millelt tõukudes filmitegija töötab. Paljud intervjuueeritavad tegid vahet erinevat tüüpi režissööridel — osa töötab nii-öelda tunde pealt ning osa eeltöö ja plaanide järgi. Kuid siiski jäi mulje, et tunde pealt töötavaid inimesi on vähem. Kui režissöör teab täpselt, mis võtteplatsil toimuma hakkab, siis võib ta mingil hetkel improviseerida ning lasta tunnetusel ennast juhtida, kuid väga vähesed saavad hakkama ainult oma tunnetust kuulates. Veel selgus, et on inimesi, kel puudub vastav tunnetus või anne, kuid töö ja tahtega on võimalik ka ilma selleta filme luua. Samas nad võib-olla lihtsalt ei nimeta seda tunnetuseks, vaid millekski muuks.

Õppida on vaja neid visuaalseid pädevusi, mis hõlmavad teooriat ja sügavamaid kogemusega

omandatavaid teadmisi. Et luua midagi isikupärast, tuleb õpitud oskused ühendada intuiitsvete loomumadustega. Kokkuvõttes võib öelda, et kuigi eksisteerib mingi tunnetus, mis võib filmitegijaid aidata, on kõige olulisemad töö ja tahe filme teha, mille toel tunnetus lõpuks välja areneb.

Kuigi visuaalset pädevust võib osaliselt pidada ka sünnipäraseks, sest see põhineb nägemismeelel, siis üldise seisukoha järgi on see õpitav ja õpetatav ning seda on võimalik arendada ja parandada.¹² Baka-laureusetöö käigus selgus, et erialane haridus ei ole filmitegemiseks otseselt vajalik, kuid võib tugevalt aidata arendada inimese oskusi. Filmikool annab õpilasele keskkonna, tehnika, tutvused ja struktuuri filmitegemise õppimiseks, mida võib olla keeruline leida väljaspool kõrgkooli. Samas ei tähenda see, et inimesed ei saaks ka ise õppida ja oma oskusi arendada, kuid siis võib jääda puudu distsipliinist ja olukordadest, mis sunnivad arenema. Lisaks annab filmikool ka akadeemilise raamistikku, kuigi osa intervjuueeritavate sõnul on BFM-i akadeemiline pool pigem nõrk. Kuid mingid teoreetilised ja tehnilised teadmised peavad inimesel olema, sest muidu on keeruline soovitud saavutada. Nii et erialase hariduse omandamine aitab kindlasti arendada visuaalset pädevust — oskusi luua arusaadavat narratiivi, mõista narratiivi tehnilist teostatavust ning luua etteantud reeglite põhjal sisu. Iseseisvalt õppides võivad mõned nendest puudulikuks jääda. Filmikool sobib nendele, kes ei ole varem filmitegemisega otseselt kokku puutunud ning soovivad filmikunsti õppimisega nullist alustada.

¹¹ Keith Negus, Michael Pickering. Creativity and Cultural Production. — International Journal of Cultural Policy, 2000, Vol. 6, nr 2, lk-d 263–264. Vt <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10286630009358124>.

¹² Avgerinou, 2003, lk 10–11.